

⁵⁶ Украинские Карпаты: природа, история, экономика, культура. — Кн. 3. Экономика. — С. 155 — 156.

⁵⁷ Вільна Україна. — 1988. — 26 квіт., 7 серп.

Одержано 12.10.1989 р.

Автор утверждает, что только оптимизация лесопользования, формирование нового экологически ориентированного хозяйственного механизма в стране приведет к изменению социоэкологической функции Украинских Карпат.

Ю. А. Мицик, М. О. Кулинський

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ОПИС
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ХРОНІЦІ НІМЕЦЬКОГО ГУМАНІСТА
ГАРТМАНА ШЕДЕЛЯ

Розповідається про творчість німецького гуманіста XV ст. Г. Шеделя, автора «Книги хронік», що містить історико-географічний опис східнослов'янських земель, зокрема «Сарматії» та «Русії».

У XV ст. у зв'язку з важливими зрушеннями у соціально-економічному, політичному та культурному житті Європи, а також великими географічними відкриттями посилилась зацікавленість європейського суспільства історико-географічними описами світу або окремих його регіонів. Були написані твори, автори яких намагалися задовольнити потреби читацької маси. Серед них важливе місце посідала хроніка німецького гуманіста Г. Шеделя, котра була спершу видрукована латинською, потім німецькою мовами, а далі була перекладена на інші європейські мови та витримала кілька видань¹.

Гартман Шедель народився 13 лютого 1440 р. у Нюрнберзі. Батьки рано померли, і його виховував рідний дядько — медик Герман Шедель. У 1456 — 1462 рр. Гартман Шедель вивчав юриспруденцію у Лейпцігському університеті. Тут він познайомився з філологом Петером Лудером — піонером німецького гуманізму, видатним борцем проти середньовічної схоластики. Очевидно, під впливом П. Лудера Шедель виявляє зацікавленість історією, філософією, збирає старовинні манускрипти. Після того як Лудер змушений був покинути Лейпціг і відправитися до Італії, слідом за ним вирушив у путь і Г. Шедель. Очевидно, за порадою дядька майбутній хроніст розпочинає з 1463 р. студіювати медицину у Падуанському університеті. До цього відомого наукового та культурного центру Європи тяжіли, між іншим, вихідці з Германії. Зокрема, тут здобув освіту енергійний борець проти Ватикану, юрист та історик Грегор фон Геймбург (1410 — 1472).

Досить довге (три роки) перебування Г. Шеделя в Північній Італії, де бурхливо розвивалася культура часу Відродження, було важливим етапом у формуванні його світогляду. Він поглиблює свої знання у галузі історії, вивчає твори античних авторів та італійських гуманістів, зокрема Енея Сільвія Пікколоміні (Пія II),

© Ю. А. Мицик, М. О. Кулинський, 1991

продовжує збирати старовинні рукописи, за прикладом італійських гуманістів розпочинає складну працю по збиранню античних написів. Закінчивши навчання у Падуанському університеті, Г. Шедель вирушає у подорож по містах Германії, Голландії та Бельгії (1466 — 1470). З 1470 р. він виконує обов'язки лікаря-фізикуса у Нордлінгені, а з 1475 р. — у Амберзі. Одночасно він обіймає посаду радника пфальцграфа Філіппа. Після смерті дядька Гартман Шедель переходить на його місце лікаря-фізикуса у Нюрнберзі. 28 листопада 1514 р. Г. Шедель помер.

Розквіт творчої діяльності Г. Шеделя припадає на 1485 — 1514 рр. Хроніст постійно спілкується з гуманістами, зокрема з видатним гравером Михаелем Вольгемуттом (вчителем знаменитого Альбрехта Дюрера), Антоном Кобургером (котрий згодом видав його «Книгу хронік»), видатними німецькими гуманістами Шрклеймерами, хроністом Конрадом Цельтсом (1459 — 1508) та ін. Г. Шедель підтримував зв'язки і з гуманістами Італії, зокрема відомим українським вченим, ректором Болонського університету Юрієм з Дрогобича. Хроніст підготував також працю про досто-пам'ятні місця Італії, головним чином про Рим та Падуя, працю-вав над виданням корпусу античних та середньовічних написів, що стосувалися Німеччини. На жаль, ця праця залишилася незавершеною².

Справою ж усього життя Гартмана Шеделя є, безперечно, його фундаментальна «Книга хронік...». Вона являє собою спробу, досить вдалу як на той час, висвітлити історію світу. Йдучи за середньовічною традицією, започаткованою ще ранньохристиянськими богословами Ісронімом та Августиним, Г. Шедель розповідає за біблією про створення світу. Поступово від біблійних міфів він переходить до більш-менш достовірного викладу історії людства, покладаючись на традиційну середньовічну концепцію «чотирьох монархій»: Ассіро-Вавілонської, Мідоперсидської, Греко-Македонської та Римської. Намагаючись надати своїй хроніці енциклопедичного характеру, Г. Шедель розповів про всі відомі на той час країни світу, багато важливих подій політичної та церковної історії тогочасної Європи. Так, у хроніці детально розповідається про виникнення Османської імперії, її агресивну політику, завоювання турецькими військами Константинополя у 1453 р. Г. Шедель одним з перших висунув ідею, що згодом стане популярною в європейській публіцистиці XV — XVII ст.: про необхідність об'єднаних дій європейських країн проти турецької навали.

Свою розповідь Г. Шедель часто супроводжував ілюстраціями видового гравера М. Вольгемута, котрих у хроніці налічується 1809. Серед них знаходимо карти, малюнки різних міст, портрети визначних політичних та культурних діячів, зображення біблійних персонажів тощо.

Найбільшу увагу в хроніці Г. Шедель приділяє історико-географічному опису Німеччини. Щодо інших країн середньовічної Європи, наприклад Англії, Франції, Іспанії, Швеції, Голландії, хроніст присвячує їм одну-дві сторінки. Один з винятків становить опис Італії, котрому присвячено вісім сторінок тексту. Певне місце займає у «Хроніці» історико-географічний опис Східної та Південно-Східної Європи, зокрема східнослов'янських земель. Про це мова йде у розділах «Про Сарматію», «Про Русь», а деякі відомості знаходяться у розділі «Про Литву». Цінною є карта світу, що наводиться у хроніці, на котрій можна знайти зображення «Польщі», «Русі», «Москви», «Татарії», «Лівонії» та інших регіонів.

При написанні «Книги хронік» Г. Шедель використав значне коло джерел, зокрема твори античних авторів (Геродот, Страбон, Фукидід, Тит Лівій, Салюстій), середньовічних хроністів (Ісронім, Августин, Касіодор, Орозій, Ісидор Севільський, Беда, Флавіо Бйондо, Еней Сільвія Пікколоміні) та ін. Слід згадати, що саме Г. Шедель у 1502 р. скопіював молдавську хроніку часів Стефана Великого³. Використовував він особисті враження, свідчення очевидців. Щодо опису українських земель, то тут Г. Шедель ґрунтувався насамперед на космографії Енея Сільвія Пікколоміні (римський папа Пій II у 1458 — 1464 рр.). Він посилається також на свідчення античного географа Страбона та середньовічного хроніста Ісидора, тобто Ісидора Севільського (560 — 636), хоч тут і допускає анахронізми. Незначною мірою були використані свідчення очевидців. У своєму побіжному описі східнослов'янських земель автор подає не завжди достовірні повідомлення. Перш за все зазначимо, що Г. Шедель пов'язує «Сарматію» з Польсько-Литовською державою та східнослов'янськими землями. Це, безперечно, є анахронізмом. Такої помилки припускав, щоправда, не тільки Г. Шедель, але й ряд інших представників історичної думки часів середньовіччя, особливо польські хроністи та публіцисти. У XVI — XVII ст. ідеологи панівного класу Речі Посполитої з політичних міркувань будуть завзято пропагувати цю антинаукову тезу, щоб довести нібито споконвічне виключне і привілейоване становище шляхти та магнатів. Припускався помилки Шедель, коли підкреслював «варварство» русів.

У той же час достовірними є: опис медоносного Поділля; зубрів, що живуть у пущах; дані про торговельні зв'язки Русі з Німеччиною тощо. Ці відомості є важливими. Слід також відзначити, що хроніка Г. Шеделя була одним з перших друкованих історичних творів і тому її вплив на формування історико-географічних поглядів важко переоцінити. Хроніка Г. Шеделя використовувалася як джерело європейськими хроністами XVI — XVII ст. при написанні творів історичного змісту, наприклад «Хроніка всього світу» (1551) Марціна Бельського, «Хроніка Німеччини» (1558) Себастьяна Франка та ін. Історико-географічний опис «Сарматії» та «Русі» було

використано при створенні «Трактату про дві Сарматії» (1517) Мацея Меховського, «Універсальних реляцій» (1591) Джованні Ботеро⁴ та інших творів, де описувалися східнослов'янські землі. Нижче вводимо до наукового обігу найбільш важливі уривки з твору Г. Шеделя (арк. 267 зв. та 281 зв.), котрі досі не перекладалися на російську, українську або білоруську мови і лише побіжно згадувалися у працях вітчизняних істориків⁵.

Про Сарматію, регіон Європи

Оскільки про Болеслава, котрий був третім володарем Сарматії*, отримавши за згодою усіх берло цієї держави, та про саму землю сармацьку мало говорилося, то я коротко про це розповім.

Сарматія є надзвичайно великою та могутньою державою, де знаходяться нескінченні пустки, що лежать під замерзаючим снігом.

На сході цієї країни** знаходяться ріки Танаїс та Мостос***, на півдні — Дакія та Паннонія, на заході — Богемія, Моравія, Сілезія, Тевтонія. На півночі знаходиться Німецьке море та вигнутий берег (?)... Та земля, що знаходиться після Русії (Russiam), називається Поділля. Вона є випаленим та запустілим місцем. Випадковим мандрівникам, які туди потрапили, неможливо знайти яких-небудь плодів, за винятком певних диких рослин однієї висоти, що ростуть на пагорбах і дуже пахнуть бджолами і медом. [Коло них] у затишних місцях, прикритих деревами та чагарниками, [мандрівники] знаходять і легко здобувають мед.

Пустки та пасовиська, котрих небагато є в Європі, проходять тут через усю Сарматію і видовжуються довкола Кракова у лісисту смугу. За нею живуть, знімаючи всім гуртом великі врожаї, ітурейці (iturgos). Вони колись мали владу у Литві та Скіфії і довго обробляли ті землі.

Це правда, що в тих місцях, які частково лежать на півночі, водяться зубри. Вони гладкі, неприборкані та надзвичайно люті. Зубри ненавидять людський рід, бо багато хто [з людей] харчується ними. Шкура у них лимонного кольору. Спереду вони мають розлогі та показні роги, котрі допомагають їм у бійках та повсякденному житті.

Сарматія небагата на свинець, немає тут металів, котрі земля тримає у собі твердими та охолодженими і які знаходяться під знаком Сатурна.

Сіль є основою всього багатства тамтешніх племен та родів, котрі здобувають її з давніх часів. Вона дає цьому краю помітні прибутки й силу, що знають державці в усіх країнах. Там під землею знаходяться надзвичайно великі брили солі. На поверхні ж землі ця сіль

* Мається на увазі польський король Болеслав I Хоробрий (992 — 1025).

** Г. Шедель має на увазі тодішню Польсько-Литовську державу.

*** Тут помилка, бо має бути «Меотос», тобто «Меотійське озеро» (Азовське море).

добувається з води. Сарматія є родючою та щедротною землею. Її засівають різноманітними плодами, всім, що ситить людське тіло.

Про Русію

Руси, котрих називають россанос (rossanos), як писав Страбон, межують з литовцями та являють собою варварський рід. Вони живуть на родючій землі, про що дивись у Ісидора кардинала сабінського, котрий раніше про це згадував. Цим родом, як розповідають, було створено сильну державу, котру називають Ногардією. Там тевтонські купці ведуть з великими труднощами торгівлю. За чутками, їхня держава багата землею та військом, а також численними сріблястими шкурами, питвом та різними товарами. Грошіма у них є срібло.

Кріпосні стіни зроблені там із [тесаного] каміння квадратної форми. Це робиться для того, щоб ворог не міг вдертися на стіни, бо державцям часто доводиться боротися з нападами та придушувати бунти.

¹ *Registrum huius operis libri chronicarum* (Книга хронік, що містить у собі опис подій від створення світу). — Нюрнберг, 1493. Ми використали головним чином той екземпляр хроніки, що зберігається у відділі книгознавства Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського АН УРСР. Короткий опис ще чотирьох примірників хроніки вміщено Б. Зданевичем у книзі: *Каталог інкунабул*. — К., 1974. — С. 147 — 149.

² *Wegele F. Geschichte der deutschen Historiographie seit dem Aufstehen des Humanismus*. — Munchen, Leipzig, 1885. — S. 50 — 60.

³ *Gorka O. Kronika czasow Stefana Wielkiego Moldawskiego (1457 — 1499)*. — Krakow, 1931.

⁴ *Люблинская А. Д. Источниковедение истории средних веков*. — Л., 1955. — С. 204; *Вайнштейн О. Л. Западноевропейская средневековая историография*. — М.; Л., 1964. — С. 224; *Немилов А. Н. Немецкие гуманисты XV века*. — Л., 1979. — С. 16, 69, 80, 90, 102.

⁵ *Меховский М. Трактат о двух Сарматиях*. — М.; Л., 1936; *Мицких Ю. А. Историко-географический опис Украины у творі італійського гуманіста XVI ст. Джованні Ботеро* // *Іст. дослідження: Вітчизняна історія*. — 1982. — Вип. 8. — С. 32 — 33.

Одержано 12.10.1989 р.

Рассказывается о творчестве немецкого гуманиста XV в. Г. Шеделя, автора «Книги хроник», содержащей историко-географическое описание восточнославянских земель, в частности «Сарматии» и «Руссии».

* «Ногардія» — очевидно, викривлене «Гардарікі», тобто Русь, як називали останню скандинавські саги. Не виключено також, що «Ногардія» є викривленою назвою Новгород.